

Подорож до хтонічного світу: чи можна повернутися з пекла?

СОФІЯ ВДОВЧЕНКО

31 ЛИПНЯ 2024

Спроби осмислити смерть властиві всім людям і культурам — тож природно, що потойбіччя посідає важливе місце в різних світових міфах.

Ян Брейгель Молодший, «Еней і Сивілла в Аїді», 1630-ті (фрагмент)

Давні греки уявляли похмурий, безрадінний, абсолютно протилежний світові живих Аїд — місце, де перебувають тіні померлих. Здебільшого його описували як підземне царство, шлях до якого пролягає через бездонні прірви. Керував там брат верховного бога Зевса — суворий Аїд, іменем якого, власне, й назване місце. Ще нижче за Аїд містилася безодня Тартар, де відбували вічне ув'язнення титани й усі, хто винен у злочинах проти богів.

У «Теогонії» давньогрецького поета Гесіода — одному з найважливіших для дослідження грецької міфології джерел — Тартар змальовано так:

*Муром спижевим обведений Тартар, а довкола нього
Ніч перед входом лежить, як потрійна стіна. Понад нею
В'ється коріння Землі і шумного безплідного Моря.
Тут же у пільмі густій замуровані злії титани
З волі Зевеса, що хмари збирає, в величезній яскині
Геть поза краєм Землі. І не має їм виходу звідтам,
Бо звідусюд їх охоплює мур, а залізную браму
В ньому поклав Посейдон. [...]
Тут початки і кінці, тут і джерела й устя остатні.
Темний, порожній простір, що й богів самих жахом проймає,
Бездна безмірна, яку не пройшов би всю в цілому році
Той, хто знайшовся би раз біля брами; ішов би й ішов би
В сей і той бік, бо його все гонили би бурі страшнії
В пільмі. Се місце страшне для богів навіть, самих безсмертних.*
(Переклад Івана Франка)

Гесіод описує також сам Аїд, його володаря з дружиною, сторожового пса Кербера й богиню Стікс (саме через ріку Стікс перевізник Харон переправляє душі померлих; клятва її водою для античних греків була найстрашнішою):

*Тут теж палата шумна і підземного бога страшного,
Ада могутнього та Персефони з твердою душею.
Пес претрашений Кербер сторожить раз у раз біля брами,
Немилосердний та дуже зрадливий; супроти прихожих
Любо махає хвостом і обома вухами поводить.
Але хто раз увійшов, того вже він не пустить, ухопить
І пожира, хто би хотів віддалитися з брами страшної
Ада могутнього та Персефони з твердою душею.
Там живе також богиня, ненависна всім несмертельним,
Стікс, страховита дочка Океана, що сам тече в себе,*

Найстарша.

(Переклад Івана Франка)

У японській міфології темний та ізольований від решти земного простору край померлих має назву Йомі но куні. Править тут богиня Ідзанами: народивши дітей, вона втратила сили й відійшла до світу темряви, а пізніше стала його господаркою. Крім Ідзанами, тут перебувають злі духи та інші демонічні істоти.

Якщо в давніх греків і японців (і ще в багатьох народів) душі потрапляють до хтонічного світу незалежно від того, яким було їхнє життя — праведним чи ні — то германо-скандинавське бачення шляху душі після смерті трохи відрізняється. Найкращі воїни, які загинули в бою, опиняються в небесному Асґарді, у Вальгаллі — тобто в залі бога Одіна, зробленій зі щитів і списів. Сюди душі полеглих із поля бою забирають войовничі діви валькірії. У Вальгаллі п'ють медовуху, їдять м'ясо і влаштовують бої на смерть, щоб потім знову відродитися та продовжити бенкет. Це триватиме, аж поки не настане кінець старого світу. Фолькванґ, де править богиня Фрея, судився тим, хто загинув у бою, але не потрапив до Вальгалли. Усім же іншим, хто помер не героїчно, а, наприклад, від старості чи хвороб, дорога лежить у сповнений туману, холодний світ мертвих Гельгейм, що міститься біля коренів світового дерева Іґдрасіля. Панує тут донька бога хаосу й обману Локі — богиня Гель. Наполовину вона мов жива, а наполовину мов труп, який уже почав розкладатися, що символізує перехід від життя до смерті. Душі померлих перебувають у стані спокою та забуття, навечно відокремлені від решти світів.

У різних культурах на ранніх етапах ні самі потойбічні світи, ні їхніх богів-володарів не асоціювали з покаранням за земний шлях і не наділяли негативним сенсом — ішлося скоріш про невідворотність смерті як логічного продовження життя. Народна казка підхопила цю традицію, узявши за сюжетну основу як прадавні обряди, так і пізніші світоглядні уявлення. Антрополог Джеймс Джордж Фрезер у праці «Золота гілка» писав, що фольклорні казки — це зліпок зі світу в тому вигляді, яким він поставав у первісній свідомості. Тому ідею про здатність людини переходити межу між світами, закладену в ритуалі ініціації, репрезентують сюжети, де герой мандрує в потойбіччя й повертається звідти абсолютно неушкодженим. А з розвитком релігії такий шлях у казках стала демонструвати подорож у пекло. На відміну від загального хтонічного світу, воно вже набувало негативних рис як місце, у якому душі страждають за гріхи, вчинені за життя.

У міфології є багато прикладів катабазису, тобто спуску до підземного світу. Героям вдається повернутися до світу живих (анабазис — протилежне явище: сходження з потойбіччя), але мети подорожі вони можуть так і не досягнути. Давньогрецький Орфей, хоч і зміг увійти в царство мертвих і потім вийти з нього неушкодженим, так і не повернув кохану Еврідіку з Аїду.

За японською Ідзанами спустився її чоловік бог Ідзанагі, але було вже надто пізно, щоб щось змінити.

У казках лишився цей міфологічний відгомін, проте зазнав трансформації: у більшості випадків героям вдається втілити те, задля чого вони прямували у потойбіччя (заволодіти певним магічним предметом, повернути померлого родича, побратима чи кохану людину, отримати й передати сакральні знання тощо). У таких українських народних казках, як «Ох», «Котигорошко», «Яйце-райце», «Залізний вовк» чи «Кобиляча голова», головні герої потрапляють до локусів потойбіччя — і їм вдається подолати всі перешкоди, пройти всі випробування, приймаючи допомогу від чарівних помічників і дотримуючись обрядових правил, пов'язаних із хтонічним світом (не обертатися, не вживати їжі, у деяких випадках мужньо витримати тортури), а відтак повернутися до світу живих.

Цікавий приклад становить казка «Пекло»: у ній протагоніст зміг потрапити до пекла й повернутися назад, проте йому не вдалося повернути свого померлого батька. Утім, цю подорож усе одно можна вважати вдалою, адже метою героя на початку оповіді було саме побачити старого.

Він пішов, відкрив двері, а там величезний казан. В ньому смола кипить, а в смолі — люди. Серед них він побачив і свого батька. Той кричав:

— Сину, витягни мене!

Як не намагався, не міг чоловік витягнути батька. Тоді він вернувся до Бога та й каже:

— Господи, я бачив свого батька, він просив, щоб його витягнути.

Бог і каже:

— В тім казані киплять грішники, які крали, убивали, не поважали старших, жадібні, скупі. Спитай у свого батька, чи дав він що-небудь якомусь жебракові при житті.

Пішов чоловік та й питає. А батько каже:

— Ні, нікому нічого не дав і старших не поважав.

Розповів про все чоловік богові, а той каже:

— Спитай, може у нього хтось щось вкрав.

Спитав син, а батько відповів:

— На базарі у мене дівка вкрала часнику вінок. І стареньку жінку я підсадив на віз.

Почув це Бог та й каже:

— Чоловіче, візьми той вінок та й простягни батькові. Так його і витягнеш.

Узяв чоловік вінок, простягнув один кінець батькові. Той вхопився і почав вилазити.

Але за нього почали чіплятися інші. Він як оглянеться та як закричить:

— Куди ви чіпляєтеся, неокаянні душі?!

Той вінок відразу обірвався. Бог побачив це і сказав:

— Твій батько і сам грішник, то як він може судити інших? Тому він вічно кипітиме в смолі.

В успішних мандрівках фольклорних героїв у хтонічний світ, зокрема в пекло, і подальшому поверненні можна вбачати вплив обряду ініціації, а ще — ідею триумфу життя над смертю, за яким тужать уже найдавніші есхатологічні міфи.

СОФІЯ ВДОВЧЕНКО

31 ЛИПНЯ 2024

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**